

2. Формальності, дотримання яких вимагав римський заповіт, були дещо надмірними. Однак вони були впроваджені з метою захисту прав й інтересів як заповідача, так і спадкоємців.

3. Однією з обов'язкових формальностей для всіх заповітів (окрім публічних) була присутність свідків.

4. Приватне законодавство давнього Риму надавало можливості для пошуку оптимального з точки зору права та процесу засобу закріплення останньої волі заповідача.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку автор бачить можливість використати надбання римського приватного права для рецесії в законодавство України. Зокрема виникає необхідність диференціювати форми та види заповітів, більш чітко визначити умови участі свідків у посвідченні заповітів.

Список літератури: 1. Харитонов Е.О. Рецепція римського приватного права: Монографія. Одеса, 1997. 2. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права: Пособие для слушателей. К., 1919. 3. Медведев С. Основные черты римского частного права: Учебное пособие. М., 1978. 4. Орач Є.М. Тищик Б.Й. Основи римського приватного права: Курс лекцій. К., 2000. 5. Римское частное право: Учебник. Под ред. И.Б.Новицкого и И.С. Перетерского. М., 2001. 6. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права: Учебно-методическое пособие. Л., 1974. 7. Муромцев С. Гражданское право древнего Рима: Лекции. М., 1883. 8. Підпригора О.А. Римське приватне право: Академічний курс. К., 2001. 9. Дроніков В.К. Римське приватне право: Навчальний посібник. К., 1961. 10. Покровский И.А. История римского права. СПб., 1999. 11. Дождев Д.В. Римское частное право: Учебник для ВУЗов. М., 2000. 12. Хвостов В.М. Система римского права: Учебник. М., 1996. 13. Барон. Система римского гражданского права (Вып.5: Семейственное право, Вып.6: Наследственное право). К., 1889.

Надійшла до редколегії 21.12.04

І.М. Лукіна

НЕМАЙНОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОДИН З ВИДІВ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У теорії права найбільш сталою точкою зору є визнання декількох видів юридичної відповідальності – цивільної, кримінальної, адміністративної, дисциплінарної. Одночасно зростає активність вчених, представників різних галузей права у дослідженні нетрадиційних видів юридичної відповідальності.

Дослідження цивільної процесуальної відповідальності почалося ще у 70–80-ті роки. Однак достатньої розробки в науці цивільного процесуального права воно не отримало. Цим напрямком займаються такі відомі вчені юристи, як В.В. Бутнев, П.Ф. Єлісейкин, І.М. Зайцев, М.В. Кузнецов, М.Й. Штефан й ін. Усі вони сходяться в думці, що цивільну процесуальну відповідальність необхідно розглядати як одну з різновидів юридичної відповідальності.

Мета дослідження – розкриття особливостей та засоби реалізації немайнової відповідальності у цивільному процесуальному праві.

При вивченні видів цивільної процесуальної відповідальності необхідно звернутися до санкцій норм Цивільного процесуального кодексу. Не всі процесуальні санкції можуть бути безумовно зараховані до мір цивільної процесуальної відповідальності.

Ця відповідальність знаходить своє конкретне вираження в нормах цивільного процесуального права, де закріплені її міри. Застосування терміна «міра» щодо цивільної процесуальної відповідальності не зовсім вдало, оскільки міра дозволяє виміряти обсяг покарання, що, наприклад, не характерно для немайнової цивільної процесуальної відповідальності.

У більшості галузей права відповідальність цілком входить у рамки покарання. У сфері функціонування цивільно-процесуального права відповідальність і покарання збігаються. Міра – є якісна та кількісна межа покарання. Так, судовий штраф складає якісний (видовий) показник покарання, а його розмір – кількісний.

Переважаюча більшість вітчизняних і зарубіжних дослідників дотримуються думки про існування двох видів цивільної процесуальної відповідальності: немайнової та майнової.

Розглядаючи немайнову відповідальність, можна сказати, що вона не пов'язана зі звуженням матеріальної сфери порушника. Міри немайнової цивільної процесуальної відповідальності представлені винятково якісною (видовою) складовою покарання. Кількісного позначення немайнові міри процесуальної відповідальності позбавлені. У свою чергу немайнову відповідальність можна поділити на два підвиди: морально-правовий і організаційно – доказувальний .

До морально-правової немайнової відповідальності можна віднести попередження (ч. 1 ст. 164), видалення з залу судового засідання інших осіб (ч. 4 ст. 164).

Морально-правовий вид немайнової цивільної процесуальної відповідальності не в усьому збігається з традиційним розумінням відповідальності. Зокрема, у цих мірах важко знайти таку ознаку юридичної відповідальності, як наявність нового, додаткового, що до того не існував, обов'язку чи відмова у захисті суб'єктивного процесуального права. Таким чином, покарання тут виражено недостатньо чітко.

Міри немайнової цивільної процесуальної відповідальності представлені винятково якісною (видовою) складовою покарання. Кількісного вираження немайнові міри процесуальної відповідальності позбавлені.

Іноді деякі міри (попередження, видалення з залу судового засідання) іменують особистою немайновою відповідальністю. Об'єктом впливу тут постає особа винного, тоді як при майновій відповідальності таким об'єктом буде майно порушника [1,с.197]. На наш погляд, указівка на особистий характер такого виду відповідальності не логічна, тому що майнова відповідальність також носить особистий характер.

В юридичній літературі немає єдності думок з питання про віднесення міри попередження до комплексу мір процесуальної відповідальності. Так,

О.В. Цихоцький, формально відносячи попередження до розряду мір відповідальності, говорить про те, що попередження спрямоване на примусове виконання порушником своїх обов'язків і, строго кажучи, його скоріше слід вважати запобіжним заходом у цивільному процесі, що передусе застосуванню інших мір відповідальності, наприклад штрафу [2, с.23].

Кузнєцов М.В. розцінює попередження як запобіжний захід [3, с.13], Штефан М.Й. кваліфікує попередження тільки як погрозу прийняття таких мір, як видалення з залу судового засідання і штраф [1, с.197–198]. Застосуванню судом цих мір обов'язково повинне передувати попередження.

Деякі вчені не визнають попередження мірою відповідальності і відносять її до мір процесуального захисту інтересів правосуддя, «оскільки попередження не зв'язане ні з позбавленням процесуальних прав, ні з покладанням додаткових обов'язків» [4, с.45].

До цивільної процесуальної відповідальності попередження відносять тільки Н.О. Чечина [5, с. 59] та І.М. Зайцев [6, с.93–96].

Можна погодитися з тим, що попередження не містить у собі додаткового обтяження і не пов'язано з позбавленням процесуальних прав, але попередження являє собою несприятливий наслідок, у якому закладена осудлива оцінка поведінки порушника. До того ж, з винесенням попередження нерозривно зв'язана можливість наступного застосування більш суворих заходів впливу, і, отже, попередження має юридичне значення.

Запобіжні заходи можна розуміти як безповоротне й остаточне усунення негативного впливу на нормальний хід судового розгляду, де порушника позбавлено можливості продовжувати свою протиправну діяльність.

Завершуючи дослідження морально-правових видів немайнової цивільної процесуальної відповідальності, зупинимось на видаленні з залу судового засідання.

З погляду забезпечення правопорядку видалення із судового засідання більше нагадує запобіжний захід, тому що видалення винного з залу суду фізично унеможливує порушення встановленого порядку цією особою.

Чому віддається пріоритет – підтримці правопорядку чи покаранню правопорушника? Чи, припиняючи неналежну поведінку, ми тим самим караємо?

В юридичній літературі видалення з залу суду є позбавленням права на участь або присутність у процесі [1, с.198; 4, с.42], чим досягається формальне дотримання одного з критеріїв відповідальності.

Тут необхідно роз'яснити, що в правовому значенні сторона продовжує брати участь у процесі, не вибуває з нього, навіть фактично не перебуваючи у залі суду. На ім'я сторін виносяться судові рішення, вони можуть робити інші процесуальні дії, наприклад, приносити касаційну скаргу на рішення суду, вимагати надання можливості ознайомитися з протоколом судового засідання. У випадку відкладення судового розгляду (як правило, так і відбувається) особа, що бере участь у справі, «утрачає» право на фактичну участь саме в дійсному судовому засіданні, але не в наступних судових засіданнях по цій справі, не в процесі в цілому. До того ж видалити юридичну особу з залу суду не представляється можливим, у силу абстрактного хара-

ктеру останнього. Віднесення обговорюваної міри до тієї чи іншої групи охоронних мір залежить від оцінки доказувального потенціалу сторони. Першим питанням, що виникає у зв'язку з видаленням сторони з залу суду, є питання про можливість розгляду справи за її відсутності. Позитивна відповідь дає процесу подальший беззупинковий хід.

Несприятливі наслідки видалення «збурювача спокою» складають процесуальну відповідальність.

Відповідальністю за порушення порядку судового засідання можна назвати видалення, що підлягає твердо трактувати як відмову у прийнятті доводів і доказів, які має сторона, але ще нею не заявлені, що може спричинити відмову у задоволенні її вимог (інтересу).

Стосовно присутніх при розгляді справи інших громадян акцент зроблено на припиненні небажаної поведінки. Однак видалення цих громадян із залу суду позбавляє їх права на одержання інформації у відповідній формі (через особисте сприйняття). Тому для названих осіб видалення є мірою відповідальності.

Отже, видалення – є запобіжний захід у випадку відсутності у сторони доказів, а відкладення розгляду справи – міра попередження (превенції, забезпечення). Видалення сторони, що володіє ще не дослідженими судом доказами, у випадку завершення судового розгляду в цьому ж судовому засіданні являє собою міру відповідальності. Видалення інших осіб – міра забезпечення порядку судового розгляду, але в той же час і міра відповідальності.

Організаційно-доказувальний вид немайнової відповідальності означає, що відповідальна особа позбавляється можливості впливати на доказувальну динаміку провадження у справі.

Якщо морально-правовий вид замикається безпосередньо на особі сторін справи і нікуди далі не поширюється, то організаційно-доказувальний забезпечує, насамперед, законний розвиток процесуальних відносин, що відображається також на успішній або неуспішній доказувальній діяльності сторін (недоведені факти визнаються достовірними, винесене рішення ґрунтується на однобічних доказах та ін.).

Змістом зазначеного виду немайнової процесуальної відповідальності виступають процесуальні фікції (ст.ст. 47, 53, 57, 95), відмова у відновленні процесуального терміну (ст. 89), відмова в прийнятті заяви про відвід (ч. 3 ст. 20), відмова у скасуванні постанови про залишення заяви без розгляду (пп. 4,5 ст. 229 і ст. 339), відмова у прийнятті нових доказів (ст.333).

Сторони зобов'язані сповістити суд про причини неявки і представити докази поважності цих причин. Суд вправі відкласти справу або залишити її без розгляду за відсутності відповідача, якщо відомостей про причини неявки не має, або якщо суд визнає причини неявки неповажними, або якщо відповідач навмисне затягує провадження у справі (ст.172).

Обов'язок сповістити суд легалізує і робить зрозумілим застосування такої санкції, як відкладення справи або залишення без розгляду, що повинно дисциплінувати учасників процесу.

Сучасне процесуальне законодавство надає великого значення належній формі повідомлення. Саме з дотриманням належної форми повідом-

лення (а не з фактичним повідомленням особи) зв'язується можливість судового розгляду. Так, при невідомості фактичного місця перебування відповідача суд вправі розглянути справу по надходженні в суд повістки з написом, що засвідчує її одержання житловою організацією або органом місцевого самоврядування за останнім відомим місцем проживання відповідача (ст. 96 ЦПК).

Якщо незабаром відповідні особи не сповістили суд про зміну свого місця проживання, застосування відповідальності за ст. 95 ЦПК ґрунтується на винній поведінці цих осіб. Щоб уникнути несправедливості, необхідно включити у форму повістки попередження про можливість розгляду справи за відсутності повідомлюваного за невиконання ним обов'язку повідомити суд про зміну місця перебування. Зробити це доцільно на початковому етапі підготовки справи до судового розгляду з матеріалами, що направляються відповідачу.

У наукових публікаціях на тему протидії правильному і швидкому розгляду і вирішенню справи все частіше з'являються пропозиції про введення самостійної (поза положеннями ст. 77 ЦПК) процесуальної відповідальності за здійснення кожного окремого процесуального правопорушення.

Розглянувши тільки окремі аспекти немайнового виду цивільної процесуальної відповідальності, можна зробити висновок, що міри такої відповідальності не досить повно представлені в ЦПК України, резерви для посилення цього виду процесуальної відповідальності не вичерпані і вимагають подальшого вивчення. Сьогодні міри немайнової процесуальної відповідальності здебільшого застосовуються вкрай рідко, що свідчить про їх невдале законодавче закріплення.

Список літератури: 1. Штефан М.Й. Цивільно-процесуальна відповідальність / Поліпшення ролі цивільно-правової відповідальності в охороні прав та інтересів громадян і організацій. К., 1988. 2. Цихоцький А.В. Государственное принуждение в механизме обеспечения эффективности гражданского судопроизводства // Журнал российского права. 2000. №8. 3. Кузнецов Н.В. Санкции в гражданском процессуальном праве. Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. Саратов, 1981. 4. Бутнев В.В. Гражданская процессуальная ответственность. Ярославль, 1999. 5. Чечина Н.А. Основные направления развития науки советского гражданского права. Л., 1987. 6. Зайцев И.М. Гражданская процессуальная ответственность // Государство и право. 1999. № 7.

Надійшла до редколегії 16.12.04